

НОТАТКИ З ФОРУМУ

Т.М.ШЕВЧЕНКО *

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «УКРАЇНА НА ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ КАРТІ МІЖВОЄННОЇ ЄВРОПИ»

Захід відбувся 1–3 липня 2012 р. у приміщенні Українського вільного університету (УВУ) в Мюнхені (Німеччина). Його організаторами виступили провідні дослідницькі українознавчі інституції: Гарвардський інститут українських студій (США), Український вільний університет (Мюнхен, Німеччина), Східноєвропейський інститут імені В'ячеслава Липинського (Філадельфія, США), Центр дослідження історії України імені Петра Яцика Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті (Едмонтон, Канада), Інститут історії України НАНУ (Київ, Україна), Історичний семінар кафедри історії Східної і Південно-Східної Європи Мюнхенського університету Людвіга – Максиміліана (Німеччина).

Конференція складалась із шести тематичних блоків: «Переосмислення революції», «Історики державницької школи», «Люди й інституції центрально- та західноєвропейської еміграції», «Удома і на еміграції: Українська історіографія у міжвоєнній Польщі», «Діалог понад границями» та круглого столу «Баланс української історіографії між війнами».

У перший день конференції, 1 липня, вступне слово виголосив професор *Франк Сисин*, директор Центру українських історичних досліджень імені Петра Яцика при Канадському інституті українських студій Альбертського університету, головний редактор Перекладацького проекту праць Грушевського. Він привітав учасників і розповів про задум організації конференції, передавши слово ректорові УВУ професору *Ярославі Мельник*. Пані ректор у вітальному слові підкреслила невинновідомість обрання місцем проведення історичної конференції УВУ, що зберіг цілі наукові школи в історії, педагогіці, хімії, етнопсихології, які не могли діяти в СРСР, та розповіла про формування унікальних архівних фондів університету – особистих і родинних архівів, таборових, архівів українських інституцій у Німеччині, – а також бібліотечного зібрання.

Професор *Зенон Когут*, директор Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті, чия двадцятирічна каденція щойно закінчилася, привітав учасників конференції також від імені директора Східноєвропейського інституту імені В'ячеслава Липинського у США, професора *Ярослава Пеленського*, який не зміг прибути до Мюнхена.

* Шевченко Тетяна Миколаївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства і всесвітньої історії, гість-дослідник кафедри історії церкви середніх віків і нового часу факультету католицького богослов'я Мюнхенського університету Людвіга – Максиміліана (Німеччина)

E-mail: shevchenko_tetiana@yahoo.com

Від імені Гарвардського інституту українських студій вітальну промову виголосив професор Гарвардського університету *Сергій Плохій*. Він розповів про постання задуму проведення конференції у співпраці з директором Інституту історії України НАНУ академіком Валерієм Смолієм як триетапної конференції, перша частина якої стосувалася б радянської історіографії та її впливові на сучасну українську історіографію, друга – міжвоєнної української історіографії, третя – сучасної української історіографії, її шляхів майбутнього розвитку. Проф. Плохій передав слово для представлення професора Андреаса Каппелера його колишньому студентові, професорові кафедри історії Східної і Південно-Східної Європи Мюнхенського університету Людвіга – Максиміліана та викладачеві УВУ Гвідо Гаусманнові. Проф. Каппелер був запрошений до участі в конференції як один із провідних істориків-українознавців Заходу, професор-емерит історії Східної Європи Віденського університету, член Австрійської академії наук, іноземний член-кореспондент НАНУ.

Професор *Гаусманн* розповів про свого вчителя учасникам конференції наступне. Андреас Каппелер народився 1943 р. у Швейцарії. У 1962–1969 рр. він вивчав історію, у тому числі історію Східної Європи, та славістику в університетах Цюриха і Відня. 1969 р. він захистив докторську дисертацію в Цюрихському університеті «*Ivan Groznyj im Spiegel der ausländischen Druckschriften seiner Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte des westlichen Rußlandbildes*» («Іван Грозний у світлі друкованих видань його часу. До історії образу Росії на Заході»)¹. У Цюрихському університеті він виконував обов'язки наукового співробітника Історичного семінару у 1970–1976 рр. Як стипендіат кантону Цюрих у 1976–1978 рр. Андреас Каппелер провадив дослідження у Парижі, Гельсінкі та Москві, за результатами яких 1979 р. захистив габілітаційну роботу з історії Східної Європи про етноси, які мешкали на Волзі – татар, чувашів, башкирів, марі та ін. – під назвою «*Rußlands erste Nationalitäten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16. bis 19. Jahrhundert*» («Перші національності Росії: Царська імперія і народи Центрального Поволжя від XVI до XIX ст.»)². 1982 р. Каппелер залишив Цюрихський університет, отримавши посаду професора історії Східної Європи у Кельнському університеті, де він викладав до 1998 р. До 2011 р. Андреас Каппелер був звичайним професором в Інституті історії Східної Європи Віденського університету.

У центрі наукових зацікавлень А.Каппелера – історія Російської імперії нового і новітнього часу з акцентом на соціальній історії різних народностей імперії, особливо українців. Також він відомий як спеціаліст з історії мусульман у Росії та Центральної Азії. Увага до поліетнічності Російської імперії і СРСР відбилась у праці вченого «*Rußland als Vielvölkerreich. Entstehung, Geschichte, Zerfall*» («Росія як багатоетнічна імперія: Виникнення: Історія: Занепад»; Мюнхен, 1992 р.)³. Особливе значення для німецької науки мав спільний проект проф. Каппелера та проф. Марка фон Гарена «*Peoples, Nations, Identities*»⁴. Велике зацікавлення проф. Каппелера викликають питання методології та історіографії.

¹ Дисертація була опублікована під цією назвою 1972 р., місце видання: Берн – Франкфурт-на-Майні.

² Опублікована під вказаною назвою 1981 р., місце видання: Кельн – Відень, у 14-му томі «*Beiträge zur Geschichte Osteuropas*».

³ Друге видання побачило світ 2008 р. Укр. переклад: *Каппелер А.* Росія як поліетнічна імперія. – Л., 2005. Вийшли також переклади французькою, російською та італійською мовами.

⁴ Проект тривав 1994–1995 рр. Окрім А.Каппелера, його організаторами були Марк фон Гарен, Зенон Когут і Франк Сисин. Результатом роботи стала публікація «*Peoples, Nations, Identities: The Russian-Ukrainian Encounter*» (Harriman Institute, 1996).

Андреас Каппелер був одним із перших істориків з німецькомовних країн, який у 1980-х рр. займався вивченням історії України. Інтерес до цієї проблеми прийшов по мірі вивчення історії Російської імперії та народностей, які її складали. З приходом на роботу до Віденського університету вчений посилив увагу у своїх дослідженнях до колишньої габсбурзької частини України – Галичини. Іншою стороною зацікавлення українською проблематикою є праці проф. Каппелера з питань українського національного руху в Російській імперії, націєтворення, націоналізму та полікультурності в Україні, українсько-російських стосунків. Так, Андреас Каппелер є автором монографій: «*Kleine Geschichte der Ukraine*» («Мала історія України»; Мюнхен, 1994 р.)⁵, «*Der schwierige Weg zur Nation. Beiträge zur neueren Geschichte der Ukraine*» («Тяжкий шлях до нації: До нової історії України»; Відень – Баймар, 2003 р.), «*Great Russians and Little Russians: Russian-Ukrainian Relations and Perceptions in Historical Perspective*» («Великороси і малороси: Російсько-українські зв'язки в історичній перспективі»; Вашингтон, 2003 р.), «*Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung*» («Україна: Процеси національного будівництва»; Відень – Кельн – Баймар, 2011 р.)⁶, «*Russland und die Ukraine. Verflochtene Biographien und Geschichten*» («Росія і Україна: Сполучені біографії та історії»; Відень – Кельн – Баймар, 2012 р.), «Українсько-російські стосунки у XIX столітті: гіпотези та відкриті питання»⁷, «Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи»⁸. Також А.Каппелер є автором статті про українського історика Олександру Єфименко⁹.

Проф. Каппелер зробив визначний внесок у виховання докторантів. Він був відповідальним редактором часопису «*Jahrbücher für Osteuropäische Geschichte*» і є членом редколегій багатьох міжнародних історичних часописів та експертом міжнародних науково-дослідницьких проектів. У 2006 р. Андреаса Каппелера відзначено премією кардинала Іннітцера.

Вступну доповідь під назвою «What's Ukraine? What's Europe? What's the Historicographic Map?» на відкритті конференції виголосив проф. Андреас Каппелер. Тут через постановку принципових питань до теми конференції було представлено колективний портрет українських істориків, огляд дослідницьких тем і діяльність історичних інституцій міжвоєнної доби в Європі. У першій частині доповіді «Поняття «Україна» та «українець»» проф. Каппелер поставив питання про значення понять «Україна», «українець» і, відповідно, «український історик». Він розглянув, з яких регіонів України походили історики України міжвоєнної доби: з Галичини, Польщі, Карпатської України, Чехословаччини, Буковини, Румунії? Були поставлені питання, чи слід вважати українськими істориками вихідців із польського, німецького, російського середовища і культури, які викладали, працювали в Україні? Чи йдеться лише про етнічних українців? Чи всі історики займалися проблематикою України та її історією?

⁵ Трете, доопрацьоване, видання книги вийшло у світ 2009 р. Укр. мовою: *Каппелер А. Мала історія України*. – К., 2007.

⁶ Україномовне видання: *Україна: Процеси націєтворення* / Упор. А.Каппелер. – К., 2011.

⁷ *Каппелер А. Українсько-російські стосунки у XIX столітті: гіпотези та відкриті питання* // Доповіді на II Міжнародному конгресі українців. – Ч.1. – Л., 1994. – С.208–214.

⁸ *Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи* // *Россия – Украина: история взаимоотношений* / Под ред. А.И.Миллера, В.Ф.Репринцева, Б.Н.Флори. – Москва, 1997. – С.125–144. Укр. варіант статті: *Каппелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії* // *Київська старовина*. – 2001. – №5. – С.8–20.

⁹ *Каппелер А. Самоучка, жінка, кацапка: Олександра Єфименко та Київська історична школа* // *Україна модерна*. – 2010. – №6 (17). – С.46–76.

Друга частина доповіді «Проблеми і питання» мала три складові. Перша – «Емігранти з України», друга – «Неукраїнські історики, які займалися українською історією», третя – «Зміст історичних робіт міжвоєнного періоду». У першій складовій «Емігранти з України» було представлено колективну біографію істориків українського та неукраїнського походження, які вивчали у міжвоєнний період історію України. Зокрема, було детально розглянуто питання географії походження істориків – країни, регіони, міста Росії, Австро-Угорщини, СРСР, Польщі, Чехословаччини, Румунії; географії закінчених ними університетів – Львівський, Краківський, Віденський, Київський, Харківський, Одеський, Московський, Санкт-Петербурзький, Варшавський; навчання у тих чи інших професорів та приналежність до тих чи інших історичних шкіл. Зокрема, згадувалися Степан Томашівський, Степан Рудницький, Павло Христюк, Олена Степанів, Надія Суровцова, Володимир Кисілевський, Володимир Кушнір, Іван Мірчук, Мирон Кордуба, Борис Крупницький, Василь Кучабський, Дюмет Оляччин, Дмитро Дорошенко, Андрій Яковлів, Ілько Борщак та інші історики-емігранти. Проф. Каппелер зупинився на питанні їх життєвих і кар'єрних стратегій. Також було розглянуто українське студентство в університетах Варшави, Берліна, Кракова, Відня та інших міст Європи: звідки походили, на яких факультетах навчалися, хто повертався назад до України тощо. Окрема увага була приділена зв'язкам істориків-емігрантів з істориками в Україні – в Галичині, Буковині, Радянській Україні. Була представлена історія заснування та діяльності на еміграції українських наукових установ: Українського вільного університету (діяв у Відні в 1920–1921 рр., у Празі в 1921–1945 рр., у Мюнхені від 1945 р. до сьогодні), Українського наукового інституту в Берліні (1926–1945 рр.), Української господарської академії в Подебрадах у Чехословаччині (1922–1945 рр., перенесена до Мюнхена 1945 р.), Українського соціологічного інституту у Празі (1925 – середина 1930-х рр.), Українського наукового інституту у Варшаві (1928–1939 рр.). Також були представлені головні організатори цих інституцій, зокрема, Д. Дорошенко, В.Липинський, А.Яковлів, О.Біднов. На короткий час міжвоєнний Відень став важливим центром вивчення української історії за кордоном. Австрійська історіографія історії Східної Європи, на відміну від історіографій інших країн, не була російськоцентричною. Ще за часів імперії тут публікувалися роботи з історії, етнографії, статистики, краєзнавства русинів Галичини і Буковини. Лише у 1920-х рр. у Віденському університеті було захищено близько десяти дисертацій з історії України. У 1920-х рр. у Берліні діяло Українсько-німецьке товариство, засноване 1926 р., яке займалося видавничою діяльністю. Андреас Каппелер висвітлює також участь українських істориків у науковому житті країн, де вони проживали. Так, вони викладали у закордонних університетах, публікували свої роботи в авторитетних міжнародних журналах (були названі імена М.Грушевського, М.Кордуби, І.Борщака та ін.), співпрацювали з російськими емігрантами, як-от П.Мілюковим, П.Савицьким, Г.Вернадським, В.Мякотіним. Коротко було представлено також роль жінок-істориків в українській міжвоєнній історіографії з особливим акцентом на постаті Н.Полонської-Василенко.

У другій складовій «Неукраїнські історики, які займалися українською історією», проф. Каппелер згадав багатьох істориків російського і польського походження, які працювали як українські історики, вивчаючи історію України. Значна увага була приділена історикам німецького походження. Тут було представлено діяльність єзуїта Едуарда Вінтера, автора робіт з історії стосунків України-Русі та Апостольської столиці, Ганса Коха, Рамондса Гайдля, котрі вивчали історію України. Серед істориків

єврейського походження були названі Симон Дубнов, Майер Балабан та ін. Було розказано про діяльність істориків-неукраїнців Макса Фаснера, який вивчав українське питання в історії Росії, зокрема діяльність Ф.Прокоповича, Роберта Сетон-Вотсона (Великобританія), Антуана Мартеля і Андре Мазона (Франція), Леопольда Карла Гетца та ін. Проф. Каппелер зазначив, що як тоді, так і зараз майже всі історики-іноземці, які займалися питаннями історії України, розпочинали як спеціалісти з історії російської чи польської. У Німеччині провідними спеціалістами з історії України є фахівці з історії Росії.

Складаюча «Зміст історичних робіт міжвоєнного періоду» другої частини доповіді проф. Каппелера викликала найбільше зацікавлення учасників конференції. По-перше, тут були представлені впливи різних історіографічних напрямків на українських істориків-емігрантів, зокрема впливи критицизму, історицизму, Макса Вебера та Еміля Дюркгайма, школи «Анналів», окремо було згадано про впливи представників російської історіографії, як-от В.Ключевського і П.Мілюкова. Таким чином, українські історики на еміграції застосовували нові методи та підходи до вивчення історії, а недоступність матеріалів українських архівів компенсували доступом до матеріалів європейських архівів. На підставі таких документів, зокрема, були написані праці Д.Оляничина, Д.Дорошенка, І.Борщака, Б.Крупницького. Доповідач констатував вплив політики на діяльність українських істориків в еміграції, зокрема через впливи радянської історіографії, та гострі політичні суперечки між істориками-емігрантами й історичними школами. Проте він зазначив, що німецькі історики також перебували під впливом політики, вбачаючи в Україні функцію її відносин із Польщею та Росією. Такого ж впливу зазнавали представники антикатолицького напрямку, *Volksgeschichte*, *Ostforschung*, німецького ревізіонізму, зокрема два останні напрями роль німців в Україні подавали як культуртрегерську. За нацистського режиму історією України цікавились Адольф Ерт, Георг Ляйббрандт, Карл Штумпп. Вплив політики на українських істориків виявився і у діяльності Українського наукового інституту в Берліні, створеного 1926 р. за сприяння гетьмана Павла Скоропадського. Так, інститут мав державне фінансування, особливо тісна співпраця з німецькою державою була за націонал-соціалістичного режиму. Попри те, що у нацистського керівництва не було єдиної точки зору щодо співпраці з українцями, що найбільш яскраво виявилось у відмінних позиціях Е.Коха і А.Розенберга, Український науковий інститут мав можливість видавати результати своїх досліджень, у тому числі на замовлення держави. Так, директор інституту Іван Мірчук за підтримки уряду видав цілу низку німецько-українських словників та історичних монографій. Серед найвагоміших історичних монографій інституту А.Каппелер назвав роботи німецьких істориків Акселя Шмідта «Ukraine. Land der Zukunft» («Україна: Країна майбутнього»; 1939 р.) та німецького єзуїта Едварда Вінтера «Byzanz und Rom» («Візантія і Рим»; 1942 р.), українських істориків Б.Крупницького «Geschichte der Ukraine» («Історія України»; 1939, 1943 pp.), підручник за редакцією І.Мірчука «Handbuch der Ukraine» («Довідник України»; 1941 р.), Д.Дорошенка «Die Ukraine und das Reich» («Україна і Райх»; 1941 р.), А.Яковліва «Das deutsche Recht» («Німецьке право»; 1941 р.). Таким чином, на думку проф. Каппелера, в Німеччині основна кількість праць з історії України була опублікована за нацистського режиму¹⁰. У подальшому з історії України в Німеччині публікувалося досить

¹⁰ Див. пояснення А.Каппелера у статті «Україна в німецькомовній історіографії», опублікованій 2000 р.: «Українська історіографія розглядалася більшістю німецьких фахівців із питань Східної Європи в тісному взаємозв'язку з її інструменталізацією для імперської політики

мало праць, в основному це були дисертації. Після 1991 р. кількість опублікованих робіт зросла, але залишається невеликою, що зумовлено незначною кількістю фахівців з історії України серед німецьких істориків. У підсумку було зроблено висновок, що українська історіографія у міжвоєнний період відновила своє місце на історіографічній карті Європи, яке здобула ще у XVIII ст. Проте після Другої світової війни Україна знову зникла з цієї карти і стала на ній помітна лише у 1990-х рр.

По завершенні доповіді професора Каппелера професор Ф.Сисин зауважив, що у доповіді бракувало огляду конгресів українських істориків, які відбувались у Польщі та в Норвегії; не повністю був висвітлений розвиток української історіографії у Великобританії, де у міжвоєнний період було видано низку праць з історії України. Ф.Сисин відзначив, що список праць з історії України, виданий за нацистського режиму, був суттєво більший, а зростання інтересу до України після 1939 р., зокрема було зумовлено подіями в Карпатській Україні та загальною реакцією на європейські реалії того часу.

Другий день конференції, 2 липня, відкрили доповіді першого блоку – «Переосмислення революції», виголошені Марком фон Гаґеном, Владиславом Верстюком та Олегом Павлишиним. Так, *Марк фон Гаґен*, професор університету штату Аризона (США), колишній голова Міжнародної асоціації українців виступив із доповіддю «Pavlo Khrystiuk: A Case For Post-Colonial Re-reading of His History of the Ukrainian Revolution». Її перша частина була присвячена біографії П.Христюка, провідного діяча Української партії есерів, члена Центральної та Малої Рад, міністра внутрішніх справ. Підставою другої, основної, частини виступу був аналіз чотиритомної праці П.Христюка «Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.» (Відень, 1922 р.). Проф. фон Гаґен проаналізував сюжети про українсько-російські стосунки, наведені Христюком, і показав, як постколоніальний дискурс може бути застосований до вивчення українсько-російських стосунків початку XX ст. на прикладі історичних джерел такого типу.

Доповідь д.і.н., професора *Владислава Верстюка* «Рефлексії міжвоєнної української еміграційної історіографії на поразку визвольних змагань» базувалася на представленні позицій двох політичних діячів Української революції – М.Грушевського та В.Винниченка. Доповідач підкреслив цінність «Споминів» Грушевського як джерела фактичного матеріалу, певних схем і конструкцій, за якими Українська революція пізніше розглядалась в історіографії. Перебуваючи в СРСР, Грушевський намагався представити себе лише як спікера Центральної Ради (ЦР), від якого не залежав її політичний курс. Безумовно, це не відповідало дійсності – Грушевський був ідеологом Української революції. У новому виданні його «Ілюстрованої історії України» (перше вийшло 1911 р.), доповненою історією ЦР та історією України у Першій світовій війні, містилися важливі фрагменти, які започаткували схему відтворення історії ЦР. Ця схема була використана Винниченком у «Відродженні нації», щоправда, з іншою стилістикою. Серед основних ідей, висунутих Грушевським у відтворенні історії ЦР,

Німеччини щодо Росії і Польщі, особливо у контексті війни Гітлера, спрямованої на знищення Польщі, Радянського Союзу і східноєвропейських євреїв. Тому українська історія та українські історики були скомпрометовані і гуртом затавровані такими стереотипами, як націоналізм, антисемітизм і колабораціонізм» (див.: *Kappeler A. Die Ukraine in der deutschsprachigen Historiographie // Österreichische Osthefte. – №42 (3/4). – S.161–177*; укр. переклад цитати: *Пацке У. Україністичні студії в німецькомовному світі та роль Українського вільного університету // Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011 / Упор. У.Пацке, М.Шафовал, Р.Яремко. – Мюнхен, 2011. – С.111*).

В.Верстюк вважає наступні: створення ЦР та висунення гасла автономії українських земель; поміркованість політики ЦР щодо Тимчасового уряду, Центральна Рада намагалася уникнути повторення фінського варіанту, коли Тимчасовий уряд розпустив парламент Фінляндії. Грушевський вважав, що програма ЦР була доброю, проте на заваді її виконанню стали історичні перешкоди та зовнішні чинники: нерозуміння національного питання Тимчасовим урядом, більшовицька навала, «німецький штик» (гетьмана Павла Скоропадського Грушевський вважав позбавленим кредиту довіри українського суспільства). У зв'язку з останньою тезою В.Верстюк констатував наявність великої прірви між унерівською частиною еміграції та гетьманською, яка не була подолана навіть на родинному рівні. Грушевський займав активну суспільно-політичну позицію: організував Український соціологічний інститут у Відні, видавав альманах українських есерів «Борітеся – поборете», до якого писав статті; виступив проти угоди С.Петлюри з Пілсудським, назвавши її «націоналістичною авантюрою». УНР Грушевський бачив федеративною державою, хоча народники, до яких він належав, ніколи не були прихильниками повної незалежності, яку змушено проголосили через політичні обставини. В.Верстюк підкреслив готовність Грушевського відмовитися від ідеї самостійності, яка, проте, вже глибоко укорінилася у суспільстві, так що він не радив відмовлятися від цієї ідеї і більшовикам. Друга частина доповіді стосувалася рефлексій Володимира Винниченка у «Відродженні нації», написаній на еміграції. Винниченко емігрував, бо вважав, що позитивний досвід революції вже вичерпаний. Причини поразки Української революції Винниченко бачив у «педалюванні» українськими діячами лише національного питання, тоді як більшовики наголошували на соціальному. Концепція українського націонал-комунізму, висунута Винниченком, була критично зустрінута в еміграції, на противагу їй державники сформували концепцію української монархії. У підсумку В.Верстюк зауважив, що Українська революція не принесла результату, але породила численні рефлексії, які використовувались у політичній боротьбі та академічних дискурсах. На початку 1990-х рр. ці рефлексії були реанімовані в сучасній українській історіографії.

Олег Павлишин, д.і.н., доцент кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені І.Франка, декан гуманітарного факультету Українського католицького університету у Львові прочитав останню доповідь блоку – ««Соборницька» ідея в дискурсі еміграційної історіографії української революції». О.Павлишин вважає, що об'єднання УНР і ЗУНР усі українські політичні сили оцінювали позитивно, а сама ідея об'єднання та об'єднавча риторика були тоді дуже популярні. По поразці національно-визвольних змагань постало питання: що завадило побудові державності в етнічних межах і чи ця невдача була однією з причин поразки національно-визвольних змагань? Заангажованість авторів історичних творів у національно-визвольних змаганнях зумовила суб'єктивізм їх оцінок минулих подій. Так, твори Винниченка і Христюка Олег Павлишин назвав політичними памфлетами, а не історичними творами. Політичні угруповання конфліктували, як і прихильники різних історичних шкіл. Останні висвітлювали історію України, по-перше, у своїх наукових публікаціях (тут історичні синтези з науковим апаратом, як-от Винниченка чи Христюка, стали інструментами політичної боротьби); по-друге, в аналізі тогочасного стану, у полеміці про зовнішню орієнтацію та у власних проєктах щодо продовження національно-визвольних змагань (авторами цього роду публікацій були М.Грушевський, М.Лозинський, В.Липинський, С.Томашівський, С.Рудницький). Так, у Степана Рудницького соборна Україна хоч і була ідеалом, першопочатковим завданням він бачив здобуття незалежності західноукраїнськими землями.

Аналогічну позицію обстоював Михайло Лозинський, який вважав, що спочатку треба відвоювати незалежну Галицьку республіку, а вже потім – всю соборну Україну. Згодом у Рудницького виникли три інші ідеї: перша – тимчасового перебування Галичини у складі Польщі, доки не відбудеться об'єднання всієї України; друга – ідея боротьби за незалежність Галичини і решти України під радянським прапором; третя – ідея боротьби за незалежність під проводом Польщі, проти більшовиків. Після розриву з урядом Є.Петрушевича Рудницький почав схилитися до раніше критикованої ідеї визволення з-під влади Польщі за допомогою більшовиків. Інший історик, Степан Томахівський, вважав на даному етапі соборницьку та державницьку ідеї неактуальними. Лише у 1930-х рр. з'явилися праці істориків, позбавлені політиканства, – це праці Василя Кучабського та Дмитра Дорошенка, які належали до гетьманського табору. Так, Дорошенко, розглядаючи проблеми оформлення державних кордонів України за часів ЦР та гетьманату, писав, що якщо урядовці ЦР дотримувались у цьому питанні етнічного принципу, то урядовці Скоропадського, ні, адже до Української держави тоді була приєднана південна Білорусь як ключ до утримання Чернігова і Києва. Михайло Лозинський основну проблему об'єднаної держави УНР та ЗУНР бачив у її невизначеному правовому статусі. О.Павлишин зауважив, що праці істориків не можна розглядати окремо від їх щоденників і спогадів, зробивши висновок про те, що у міжвоєнній історіографії артикулювалися головні здобутки національно-визвольних змагань і рефлексувалися причини їх невдачі, формулювались проекти їх розвитку, зокрема партикулярного характеру.

По завершенні доповідей блоку «Переосмислення революції» дискусант проф. *С.Плохій* поставив запитання доповідачам. Так, звертаючись до проф. фон Гагена, Сергій Плохій назвав постколоніалізм новим явищем, особливо в контексті історіографії, зазначивши, що стаття проф. фон Гагена «Чи має Україна історію?»¹¹ була однією з тих, що визначили розвиток української історіографії на наступні десять років. Про колоніальну сутність Російської імперії у 1920-х рр. говорили не лише представники поневолених націй, але навіть історики-марксистки. Також С.Плохій зауважив, що між колоніалізмом і постколоніалізмом є відмінність, яка насамперед полягає в тому, що постколоніалізм прийшов на зміну антиколоніалізму. Державницький підхід в історіографії можна пов'язати з постколоніальним напрямом. Проте виникає питання: чи соборність це постколоніалізм, чи національний проект, який намагався бути антиколоніальним, чи це передантиколоніалізм?

Проф. фон Гаген відповів, що українська національна революція представляє колоніальні проблеми, і, відповідно, дискурс Христюка – антиколоніальний, а не постколоніальний, його можна порівняти з індійським національно-визвольним рухом проти Великобританії.

У доповіді проф. Верстюка *Сергій Плохій* звернув увагу на важливість урахування контексту праць Грушевського і Винниченка: які політичні завдання вони ставили, як вони занижували свою «державницьку планку», де вони щирі, а де намагались пристосуватись до існуючих умов. У цьому аспекті є цікавий феномен повернення з еміграції Грушевського і Христюка, які відмовилися від політичної боротьби, зосередилися на культурному будівництві, але це їм не завжди вдавалось. Ідеться про будівництво нації в позитивістському сенсі, про що йшлося польським діячам другої половини XIX ст. Це будівництво спиралось на іншування Росії і було новим явищем початку XX ст.

Проф. *Владислав Верстюк* відповів, що інтелігенція оформила революцію, а в еміграції відчувала свою провину за її поразку. Одним серед тих, хто висловлював претензії

¹¹ *Hagen M. von. Does Ukraine Have a History? // Slavic Review. – Vol.54. – №3. – P.658–673.*

інтелігенції, був Грушевський. На початку 20-х рр. XX ст. він закликав повернутися до народу і формувати націю «знизу», за умов більшовицького режиму. Проте, враховуючи долю Христюка і самого Грушевського, ці заклики прозвучали провокативно.

Олегові Павлишину проф. *Плохій* поставив питання про бачення ролі інтелігенції в західноукраїнській історіографії. *О.Павлишин* відповів, що західноукраїнська інтелігенція відіграла деструктивну роль в історії ЗУНР, де утворилась прірва між інтелігенцією і селянством. Причинами цього були, по-перше, небажання західноукраїнської інтелігенції об'єднуватися з УНР (врешті це відбулося лише під потужним тиском селян і військових). Народні маси, великі віча вимагали приєднання ЗУНР до Києва. По-друге, небажання інтелігенції йти на фронт, внаслідок чого не вистачало старшин чи вони дезертували, тому оголювалися цілі ділянки фронту, де виникали серйозні проблеми. По-третє, це випадки корупції в уряді ЗУНР; по-четверте, повільне вирішення соціального питання. До інтелігенції також належали священники, і їм також закидали зловживання.

Проф. *Андреас Канпелер* висловив зауваження професору фон Гагену про некоректність вживання терміна «колоніалізм» щодо Російської імперії. У відповідь *Марк фон Гарен* заперечив, називаючи колоніалізм практикою і ментальністю, що цілком є застосовуваним щодо Російської імперії. Христюк у своїй «Українській революції» показав, як росіяни бачать Україну (нафта, газ, Чорне море і т.д.), і що вони мають на меті економічну експлуатацію. А це і є колоніалізм. До дискусії приєднався проф. *Сисин*, який нагадав про застосування терміна «колоністи» щодо осадників у Південній Україні та Галичині, в останній колоністи були військовими осадниками.

У подальшій дискусії директор Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені І.Франка, д.і.н., проф. *Ярослав Грицак* зауважив, що марксизм завжди мав справу з національними питаннями, і що багато національних теоретиків є марксистами. «Праві» намагалися це концептуалізувати, але чи робили це «ліві»? Христюк описує переговори між ЦР і Тимчасовим урядом, він бачить виклик Україні від Росії. Я.Грицак припустив, що згадана праця Христюка мала вплив на державницьку школу.

Другий блок конференції – «Історики “державницької школи”» – відкрила доповідь *Зенона Когута* «Habent sua fata libelli: Біографія Петра Дорошенка авторства Дмитра Дорошенка». Доповідач висвітлював долю монографії Дмитра Дорошенка про політичну біографію гетьмана Петра Дорошенка. Так, З.Когут розповів, що Д.Дорошенко 1945 р. виїхав до США з Праги, де залишив свій рукопис. Він помер 1951 р., не зумівши повернути свою роботу. Історик робив акцент на Гетьманщині як ранньомодерній державі і вивчав державотворчий потенціал козацьких еліт, на відміну від Грушевського, який досліджував насамперед народні рухи. Дорошенко зайняв об'єктивну позицію, документально показав негативні наслідки протекторатської політики гетьмана. Історик написав першу найбільш повну політичну біографію козацького очільника Петра Дорошенка, використавши чотири найбільші польські архіви та бібліотечні зібрання. Зараз для вивчення постаті гетьмана головною складністю є брак матеріалів, знищених у польських архівах під час Другої світової війни. Наприклад, з архівосховищ Варшави було знищено до 95% документів, були знищені бібліотека сейму і сенату. Після війни залишилося близько 360 тис. одиниць із понад 2 млн. Дорошенко ж на перших ста сторінках залишив понад п'ятдесят посилань на джерела Бібліотеки ординації Красинських, яка була повністю знищена під час Другої світової війни. Рукопис Д.Дорошенка після подій «Празької весни» віднайшовся на Заході. Подробиці

його вивезення невідомі. Можна припустити, що до вивезення був причетний греко-католицький діяч Орест Зілінський, який загинув 1976 р. за таємничих обставин. Працю Дорошенка було опубліковано 1985 р. у США. Змальований Дмитром Дорошенком портрет гетьмана відрізнявся від портрета, відомого українській історіографії 1940–1950-х рр. Остання зображувала Петра Дорошенка яскраво негативно, зокрема з точки зору його ставлення до Росії, як «гетьмана-зрадника», який «приніс Україну в жертву вузьким класовим інтересам». Проте Олена Опанович переглянула своє ставлення до постаті Володимира Дорошенка, зауважуючи, що окрім відстоювання класових інтересів, він боровся проти польської шляхти за незалежність українських земель. Так само змінили свої погляди зору О.Гуржій, В.Смолій, В.Горобець, В.Степанков.

Автором іншої політичної біографії гетьмана Дорошенка був польський дослідник Ян Перденя, виходець із Полісся, старший науковий співробітник Ягеллонського університету, викладач Краківської вищої педагогічної школи. Перденя був автором монографії з історії Кам'янця і Кам'янецького староства, вивчав стосунки між Річчю Посполитою та козацтвом на початку XVII ст. 1965 р. він захистив дисертацію про позицію польсько-литовської шляхти щодо України у XVII–XVIII ст. Найголовнішим науковим доробком Я.Пердені була політична біографія гетьмана, де велика увага приділялася його стосункам із польським урядом. Проте Я.Перденя не міг користуватися працею Дорошенка. Хоча його робота була написана на основі представницьких джерел, їй бракувало знайомості з ширшим колом джерел та літератури. Проте праці Пердені та Дорошенка доповнювали одна одну, а їх висновки були подібні. Після Другої світової війни польські історики по-новому оцінювали обставини, за яких діяв гетьман, як-от вузьке поле для політичного маневрування (наприклад, Збігнев Вуйцик). Згодом польські історики почали пильніше вивчати стосунки гетьмана з Польщею та умови, за яких він вирішив прийняти польську протекцію. Праця Пердені є найвищою точкою зміни польської парадигми. Польська комуністична влада не дозволила її публікувати. Історик помер 1973 р. і передав Ф.Сисину, який тоді перебував у Польщі, рукопис цієї праці для публікації на Заході. У Польщі вона була надрукована лише у 2000 р. Робота ж Дорошенка і стала відома в Україні лише після здобуття нею незалежності.

Професор *Франк Сисин* представив доповідь «Грушевський та Липинський в історичних дебатах». На початку доповіді Ф.Сисин наголосив на революційності внеску Липинського до історіографії та невизнанні цього внеску й досі польськими істориками. Він роздав фотокопії уривку праці В'ячеслава Липинського «Stanisław Michał Krzyczewski: Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego» (Краків, 1912). Польський історик Лукаш Адамський, автор книги «Nacjonalista postępu: Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków» (Варшава, 2011 р.), пише про Липинського як про людину польської культури, римо-католика, але більш антипольського, ніж Грушевський. Тімоті Снайдер взагалі ніколи не згадає Липинського у своїх численних дослідженнях. Студія Липинського «Z dziejów...», видана 1912 р., зробила величезний внесок у вивчення теми Хмельниччини. Праці Грушевського з'явилися лише після Першої світової війни і були закінчені в УРСР у 1920-х рр. Це були дві версії Хмельниччини. Хоча Грушевський негативно відгукувався про працю Липинського «Україна на переломі, 1657–1659 рр.» (1920), але позитивно поставився до «Z dziejów...». В «Україні на переломі» Хмельницький поставав як провідник монархічних тенденцій. Грушевський відкидав таке бачення постаті гетьмана, проте дискусії на цю тему між істориками не відбулося. Грушевський бачив

українську революцію як повстання козаків під проводом Хмельницького. Політологи часто говорять про Липинського як про теоретика політичної думки, але мало уваги приділяють йому як історика XVII ст. Проте саме Липинський впровадив у своїй книзі «Z dziejów...» масу нових джерел, показав, що «народом» були також шляхта, духівництво та міщанство. Липинський стверджував, що національна енергія відродження за часів Хмельницького не була козацькою реbelieю, але також руською. У цьому полягала його концепція руського народу, яка якнайширше впроваджена до сучасного наукового життя. Цією концепцією Липинський зруйнував усю схему польської історіографії, хоча був представником Краківської історичної школи, зокрема у тлумаченні католицизму, неоромантизму та консерватизму. Липинський вважав, що Річ Посполита деградувала і не могла далі так існувати, на що руський народ зреагував козацькою революцією. Липинський твердив, що козацький чинник діяв серед різних прошарків руського населення. Проте впливи Липинського на польську історіографію були незначні, і поява єдиної книжки польської дослідниці Т.Хинчевської-Геннел¹², у якій вони проявилися, викликала гостру негативну реакцію серед польських істориків. Спадщина Липинського вплинула на Омеляна Прицака, Ярослава Пеленського, через Івана Крип'якевича – на Ярослава Дашкевича та Ярослава Ісаєвича, на Валерія Степанкова та ранні праці Наталії Яковенко (зараз вона прийняла погляди польської історіографії 1960–1970 рр.). Отже, «Україна на переломі» зробила величезний вплив на міжвоєнну еміграційну та сучасну українську історіографію.

Після закінчення доповідей другого блоку дискутант *Ярослав Грицак* зауважив, що поява постаті Ореста Зелинського в контексті рукопису Д.Дорошенка є надзвичайно цікавою. На це *З.Когут* розповів, що книга Дорошенка була закінчена 1939 р. у Варшаві та пізніше привезена ним до Праги. Рукопис книги залишився у Празі, коли до неї увійшли радянські війська. Пізніше рукопис переслали до США поштою.

Професорові *Сисину Ярославу Грицак* поставив питання, як революція 1917 р. змінила погляди Грушевського і Липинського на революцію 1648 р.? Крім того, Ярослав Грицак висловив сумнів щодо впливу поглядів Липинського на Ярослава Дашкевича, який мав багато скепсису стосовно Липинського, якого вважав родоначальником ліберальної традиції, а його праці – чистою політикою та ідеологією. Професор *Плохій* висловив думку, що враховуючи багатовимірність Липинського, започаткування ним ліберальної традиції та елітарної школи, його слід звільнити від одномірного визначення державника.

Проф. *Сисин* відповів, що Грушевський у 9 томі «Історії України-Руси», написаному в 1920-х рр., найбільшою революцією, що її пережили українці, називає революцію 1648 р., не згадуючи жодним словом про революцію 1917 р. Франк Сисин наголосив на необхідності подальшого вивчення періоду Хмельниччини, повний опис якої не дав ані Липинський, ані Крип'якевич. Липинський писав, що біографія Б. Хмельницького може бути написана лише по отриманню Україною незалежності. Вплив же Липинського на Дашкевича та Ісаєвича – однозначний. Липинський був примордіалістом, примордіалістом був і Дашкевич. Липинський дав поколінню після Крип'якевича вплив державної традиції. У підсумку проф. Сисин сказав, що немає Крип'якевича без Липинського.

Третій блок доповідей – «Люди й інституції центрально- та західноєвропейської еміграції» – розпочався виступом д.і.н. *Вадима Ададурова*, завідувача кафедри світової історії нового і новітнього часу УКУ, «Конструювання Ільком Борщаком міфологічного

¹² Ідеться про працю «Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII wieku» (Варшава, 1985 р.).

образу сприйняття України у Франції у XVII–XIX ст.». Доповідач зазначив, що існує близько 30 розвідок про різні аспекти життя і творчості І. Борщака, але їх науковий рівень зазвичай низький. У перші роки незалежності Борщака зарахували до канону українських істориків. Автором доповіді були наведені та проаналізовані численні випадки фальсифікацій Борщаком змісту історичних джерел, насамперед змісту та перекладів документів французьких архівів і бібліотек, які він клав в основу своїх робіт. Реконструючи механізм фальсифікації Борщаком образу Петра Григорія Орлика, В.Ададуров показав, як Борщак створив сину гетьмана образ борця за Україну зразка початку XX ст. Наприкінці автор підсумував, що праці Борщака більше говорять про нього та його епоху, ніж про досліджуваний об'єкт, вони є антитезою польським і російським зазіханням на українські землі. В.Ададуров бачить місію Борщака у творенні певного міфічного образу періоду XVII – XIX ст. як низки змагань за українську державу.

Другою доповіддю блоку був виступ професора *Ґвідо Гаусманна* «*Stepan Rudnytsky's Life and Work in Vienna and Prague, 1921–1926*». Доповідь була присвячена біографії найвизначнішого українського географа свого часу. На думку професора Гаусманна, Рудницький був інтегрований до європейської географічної традиції більше, ніж Грушевський до європейської історичної традиції. Особлива увага ним була приділена ідеї України як окремого географічного простору та зв'язкам Рудницького з німецькими науковцями. На думку проф. Гаусманна, до сьогодні роботи Рудницького є актуальні в географічній науці.

Третьою була доповідь к.і.н. *Тетяни Боряк*, доцента Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України, «Український історичний кабінет і феномен Празького архіву». На початку доповіді йшлося про створення українського історичного архіву у Празі на основі Музею національної боротьби України та Українського історичного кабінету. Значна увага була приділена фактичному керівнику кабінету Аркадію Животку. У 1945 р. кабінет припинив діяльність, а його колекції були примусово передані чехословацьким урядом як «подарунок» УРСР. Чехословацька сторона не хотіла передавати документи, бо це порушувало право власності чехословацької держави щодо архіву, а частина документів була депозитом. Також порушувалися статутні вимоги кабінету про можливість передачі матеріалів лише незалежній Україні, не говорячи про кричуще порушення всіх норм міжнародного права та пізнішого розпорощення колекції. Переміщення колекції до УРСР стало початком формування т.зв. Празького архіву. Це умовна назва, надана архівним, бібліотечним та музейним колекціям, зібраних українською еміграцією в Празі, які зберігалися в Історичному кабінеті. Метою переміщення архіву був пошук матеріалів на українську еміграцію. Наприкінці 1945 р. у Києві розпочалося опрацювання документів за скороченим циклом із численними порушеннями, зокрема з порушенням цілісності єдиного масиву документів. Оперативна розробка архіву тривала до 1950 р. У 1960-х рр. частина результатів оперативної розробки архіву була знищена. Була створена картотека на 100 тис. осіб української еміграції. Зараз колекція кабінету становить біля двадцяти восьми тисяч справ. Частина архіву зберігається в Музеї визвольної боротьби України, решта – у різних архівах України, Чехії, Словаччини, РФ. Бібліотечний сегмент архіву знаходиться в Державній науковій архівній бібліотеці у Києві.

Канцлер УВУ професор *Микола Шафовал* виступив із доповіддю «Український науковий інститут у Берліні та історія як наука», присвяченою діяльності Українського наукового інституту в Берліні у 1926–1945 рр., а також діяльності його провідних співробітників: Дмитра Дорошенка, Івана Мірчука, Бориса Крупницького, Зенона Кузелі.

Доповідач розповів, що окрім дослідницької діяльності, інститут проводив систематичні лекції для неукраїнців, організовував науково-популярні виставки. Інститут мав велику бібліотеку україністики та архів Богдана Лепкого, які загинули під час бомбардувань у грудні 1944 р. Інститут видавав 20 стипендій, фінансованих німецькими промисловцями. З 1931 по 1945 рр. інститут отримував дотації німецького уряду. У доповіді було детально висвітлено в хронологічному порядку науковий доробок інституту.

Дискутант третього блоку к.і.н., редактор наукового сайту *historians.in.ua* Андрій Портнов запитав про стратегії виживання окремих представників української еміграції після приходу комуністів до Чехословаччини та Німеччини. Тетяна Боряк повідомила, що для висвітлення цього питання бракує документів. Програма «Архівна Україніка» Державної архівної служби України зараз намагається надолужити цю прогалину, збираючи документи української еміграції, які зберігаються за кордоном, та створюючи відповідну базу даних. Повертаючись до доповіді В.Ададуrowa, А.Портнов зауважив наявність загальної тенденції використання цитат історичних документів без перевірки. В.Ададуrow у відповідь розповів про інші факти фальсифікацій (наприклад, Теодора Мацьківа) та використання як достовірних цитат із праць Борщака французьким істориком Жаком Бенуа Мішелем та Н.Полонською-Василенко. В.Ададуrow звернув увагу на факт дистанціювання від Борщака його учнів Надії Шерер та Аркадія Жуковського, підкресливши, що Борщака не можна класифікувати як вченого-історика, але тільки як історичного письменника, який був першовідкривачем великого масиву документів. За зразок об'єктивного історика доповідач представив Данієля Бовуа. Микола Шафовал додав до своєї доповіді, що окрім українців, жодна інша національна група у Німеччині, за винятком росіян, не мала інституції, подібної до Українського наукового інституту в Берліні. Натомість у Чехословаччині ситуація для розвитку української науки була незрівнянно краща. Там з ініціативи Т.Масарика було охоче надано притулок втікачам від більшовиків – представникам провідної верстви Російської імперії. Масарик планував, що вони повернуться на батьківщину, коли впаде більшовицький режим, а Чехословаччина матиме привілейовані стосунки з країнами колишнього СРСР. Таким чином, у Чехословаччині утворився своєрідний «Оксфорд», тоді як у Німеччині було лише дві українські інституції – екуменічна о. Петра Вергуна та вже згаданий Науковий інститут. Ілюстрацією до функціонування Наукового інституту в Берліні стала оповідь М.Шафовала про конфлікт І.Мірчука та Д.Дорошенка на ґрунті різного бачення фінансової політики інституту, що, проте, не завадило їх науковому співробітництву.

Третій день конференції (3 липня) був відкритий доповідями блоку «Удома і на еміграції: Українська історіографія в міжвоєнній Польщі». Першою прозвучала доповідь д.і.н., завідувача кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені І.Франка, професора Леоніда Зашкільняка «Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: Шляхи легітимзації національної історії». Провідною засадою в організації праці українських істориків у Польщі Л.Зашкільняк назвав ідею «органічної праці» як єдиного способу зберегти попередні здобутки. Восени 1923 р. виникла ідея створення Українського історичного товариства (УІТ), за зразком польського аналогу. 1924 р., коли документи УІТ були представлені для затвердження, влада наступного дня відмовила в реєстрації, пояснюючи невідповідність Статуту УІТ законам про громадянські організації 1864 р. Тоді УІТ так і не вдалось створити, а польські кола всіляко гальмували український культурний рух. Після політики «санації» влада пішла на поступки, і 1935 р. було

укладено угоду про нормалізацію. Проте вже 1937 р. польська влада повернулася до політики утисків. Українські історики згуртувалися навколо двох інституцій: НТШ та Українського наукового інституту. Останній був створений наддніпрянською еміграцією у Варшаві 1932 р. У цьому випадку поляки діяли у межах політики прометеїзму, як і «Українсько-польський бюлетень», Українсько-польське товариство, які шукали порозуміння українців і поляків у межах цієї політики. З невідомих причин ідея організації українського університету 1936 р. на базі Львівської богословської академії реалізована не була. Певне покращення умов для наукової роботи відбулось у другій половині 1930-х рр. НТШ отримувало урядові субсидії, на середину 1930-х рр. у Львові видавалось 77 українських періодичних видань, з яких 22 були політичні, 11 наукові. Загалом у Польщі у той час виходило 125 українських видань. В українській історіографії у міжвоєнній Польщі відбулося переосмислення ролі держави, що зміцнило державницький напрям історіографії. Це відповідало тодішнім тенденціям розвитку пізнання, в яких держава виступала не так, як елемент примусу, як спосіб організації суспільного життя. Водночас відбувся вихід українських істориків на міжнародну арену, вони почали брати участь у світових конгресах істориків, представляючи здобутки української історіографії. Українська історична наука у міжвоєнній Польщі розвивалася більш-менш вільно, польська влада не втручалася у внутрішні справи української науки, не заперечувала її методологічних засад.

Доповідь *Андрія Портнова* «Написання української історії в еміграції: Щодо варіативності персональних стратегій у міжвоєнній Польщі» доповнила картину, змальовану проф. Зашкільняком, зокрема показала можливості «наукової асиміляції» істориків-емігрантів, взаємозв'язки і впливи політики та історіографії, контакти українських істориків у Польщі з їх колегами в УРСР. А.Портнов розповів, що специфіка польської ситуації полягала, по-перше, у наявності п'яти мільйонів українського населення у східних воєводствах Польщі; по-друге, у наявності найчисельнішої української еміграції – близько тридцяти тисяч осіб політемігрантів, з яких 25–27 тис. були військовими, решта – науковцями. Таким чином, у Польщі були дві групи українських істориків: історики зі Львова та емігранти зі Східної України. Проте вони мали різний правовий статус: останні не мали права селитися у східних воєводствах, для цього вони потребували спеціального дозволу, який тяжко було отримати, а ті, кому вдалося його отримати, вважалися в Галичині «польськими агентами». Специфікою східноукраїнської еміграції А.Портнов назвав також її небажання натуралізуватись, небажання займатись польськими сюжетами. Наприклад, Олександр Лотоцький відмовився від польського громадянства і звертав увагу на проблему втрати ідентичності молодшим поколінням емігрантів, наполягаючи на необхідності з цим боротись. На цьому тлі винятками були випадки Івана Фещенка-Чопівського та Мирона Кордуби. Перший був видатним металургом, професором Краківської гірничої академії, працював у польській промисловості, за дозволом уряду УНР отримав польське громадянство. Історик Мирон Кордуба 1929 р. прийняв запрошення викладати у Варшавському університеті. Польські студенти бойкотували лекції Кордуби, а єдиний поляк, який їх відвідував, це Єжи Ґедройць. Від 1925 р. при Варшавському університеті діяв студіум православного богослов'я, де в різний час навчалось від 33 до 120 студентів. У діяльності студіуму брали участь не лише українці, а й росіяни і грузини, мовою викладання була польська. Від працівників студіуму вимагалась лояльність до польської держави. Найбільшу лояльність виявляв Д.Дорошенко, найменшу – І.Огієнко, якого було звільнено після відмови підтримати угоду Петлюри і Пілсудського про передачу Східної Галичини

Польщі. Іншою специфікою українського наукового середовища в Польщі була «ситуація гетто», коли спілкування з іноземцями, особливо з росіянами, призводило до отримання ярлика «більшовицького агента», та і будь-який інший вихід за межі цього «гетто» призводив до втрати іміджу та несприйняття в українському середовищі.

Окремо А.Портнов розповів про політичні впливи серед українців Польщі. Так, хоча петлюрівська еміграція складалась із людей соціалістичних та демократично-федералістичних поглядів, критики УВО та ОУН серед них практично не було. Навпаки, вони самі підпадали під вплив ідей інтегрального націоналізму Донцова. Діячі східноукраїнської еміграції не виступали на підтримку польсько-українського зближення, на відміну від галичан, їм майже не було властиве советофільство. Ідея повернення до УРСР розглядалась зазвичай у контексті польської політики. До кінця 1920-х рр. контакти українських істориків у Польщі з істориками в УРСР були жвавіші, ніж це здається, і українська історіографія зберігала більшу цілісність. Так, у 1920-ті рр. книги дніпропетровського історика В.Пархоменка жваво обговорювались українською і польською мовами, його версії походження Русі були присвячені великі статті в українських та польських наукових журналах. Загалом зв'язок із політикою обмежував можливість інтелектуальних маневрів, ті, хто не підлаштовувався, платили дорогу ціну: як мінімум вони жертвували кар'єрою, максимум виключенням із наукового життя. Наприкінці доповіді Андрій Портнов нагадав про необхідність пам'ятати про складність взаємовідносин на всіх рівнях контекстів: галичани – емігранти, емігранти – радянські історики, емігранти – історики країн перебування.

Доповідь проф. *Ярослава Грицака* «Коло Францішка Буяка та українські історики» була присвячена науковій діяльності видатного польського історика, дослідника економічної і соціальної історії, професора Львівського університету Яна Казимира Францішка Буяка (1875–1953 рр.), та його стосункам з українськими істориками й українською історією. На початку доповіді Я.Грицак розповів про погляди Ф.Буяка на українське питання. Буяк виглядав дуже «проукраїнським», він вважав, що українці будуть окремою нацією, і що українська національна культура в Галичині є багатша від польської. 1919 р. він написав брошуру про єврейське життя в Галичині для Паризької мирної конференції, вочевидь, після єврейського погрому у Львові польськими військами. Буяк доводив шкідливу роль євреїв для економічного розвитку території та згадував українців, які разом із поляками були жертвами єврейської економічної політики. Проте головними антисемітами у брошурі Буяка поставали не поляки, а українці, які спеціально випустили в'язнів тюрем, що вчинили погром. Українці, своєю чергою, вживали такий же аргумент проти поляків. Ця брошура закріпила за Буяком наліпку антисеміта, а згодом і ендека. Проте документів, які могли б довести антисемітські погляди Буяка, на сьогодні бракує. Більше того, серед його учнів були як українці, так і євреї, що у ті часи було винятковим явищем. У його семінарах брали участь як представники польських націонал-демократів, так і члени КПЗУ та ОУН. Так, під його керівництвом член ОУН Роман Степан Зубик написав докторську дисертацію про господарське життя у Львові у XVII ст., отримав за неї державну нагороду, але так ніколи і не потрапив на роботу до Львівського університету. Зубик викладав у семінарії УГКЦ, згодом був заступником директора Львівського історичного архіву, 1941 р. був розстріляний НКВД у Львові разом з іншими в'язнями. Іншим учнем Буяка був член КПЗУ Роман Роздольський, який згодом втік від радянської влади до німецької зони окупації Польщі. Роздольський, на відміну від Зубика, приїхав 1934 р. до Львова з Відня уже сформованим ученим. 1942 р. був заарештований німцями, потрапив до

концтаборів, після закінчення війни переїхав до США, де у 1960-х рр. написав книгу про появу «Капіталу»¹³. Іншим учнем Буяка був єврей Людвік Гасс, троцькіст. Із приходом до Львова радянських військ був заарештований, відсидів у таборах, 1957 р. переїхав до Польщі, де приєднався до опозиційного руху. Окрему увагу доповідач приділив стосункам Буяка та школи «Анналів», зазначивши, що Ф.Бродель високо оцінював Буяка та його школу, представники якої брали участь у проекті дослідження історії цін. Загалом з усіх країн соціалістичного табору Польща мала найтісніші контакти із західною історичною наукою, зокрема зі школою «Анналів». Інший учень Буяка, Станіслав Ґошовський, виїхав до Торуня, до його учнів належав видатний польський історіограф Єжи Топольський. Підсумовуючи свій виступ, Я.Грицак зазначив, що самообмеження української історіографії не завжди пов'язані з радянськими обмеженнями. У першій половині ХХ ст. історики переважно більше дбали про аналіз, а не про синтез, і це частина іншої, ширшої проблеми, проблеми траєкторії наукового пошуку. Приклад школи Буяка показує, як при певних сприятливих зовнішніх обставинах можна робити добру історичну науку та бути інтегрованим у зовнішній світ.

Доповідь професора Віденського університету та УВУ *Міхаеля Мозера* називалася «Ми та інші: Історія української літературної мови Івана Огієнка з перспективи аналізу дискурсу». У доповіді йшлося про твір Огієнка, закінчений до Другої світової війни, виданий 1949 р. у Вінніпегу. М.Мозер показав, як Огієнко в «Історії української літературної мови» створює образи «ми» і «вони», а сама праця являє собою «оргію під гаслом *Ми*». Останнє є причиною багатьох вад книги, що і досі вживається як академічний підручник. Проте, на думку М.Мозера, Огієнко так писав свідомо, як популярний підсумок, на що сучасні читачі не звертають увагу. Сам Огієнко вважав, що наука має бути якомога популярнішою, а «інтелігентський спосіб думання» широка маса слабо розуміє. «Ми» в інтерпретації І.Огієнка – це українці, які жили в давнину. Він проводить тезу про соборність української мови, її єдність від самого початку, доводячи, що церковно-болгарська спочатку не була чужою і її добре розуміли, тому тепер її треба називати староукраїнською мовою, це є «наша мова». Міхаель Мозер категорично не погодився з тезою Огієнка про те, що запозичення брали до української мови тоді, коли вони були потрібні. Також у доповіді були проаналізовані й спростовані антигалицькі інвективи Огієнка. Зокрема, це стосується тверджень Огієнка про мовну відокремленість Східної і Західної України після 1340 р., про існування непрохідного «полономовно-духовного муру» між Україною і Галичиною протягом віків.

Підсумовуючи доповіді четвертого блоку конференції, дискусант *Франк Сисин* зауважив, що питання ізоляції українських істориків є постійним питанням книги Л.Адамського «*Nacjonalista postępowy...*», яка покладає на Грушевського провину за впровадження в Галичині радикалізму щодо Польщі, тоді як галицька еліта була більш реалістичною і менш вороже налаштована щодо Польщі. На думку Франка Сисина, важливо розуміти, до якої міри галицькі історики зберегли наукові стандарти, до якоїсь розуміли обмеженість своєї оборонної позиції, а також чи сформувалась окрема націоналістична історіографія, відокремлена від національної, або між ними не було розмежувань? Доповідач *А.Портнов* сказав, що покоління Ігоря Шевченка, сина емігрантів-уєнерівців, уже не було тими самими українцями, як і їхні батьки. Багато хто з дітей наддніпрянців потрапив під вплив «клятих галичан». У доповіді Ярослава Грицака А.Портнов звернув увагу на селянське походження Ф.Буяка як джерело його відкритості. А дослідження соціальної та економічної історії полегшували його школі

¹³ Rosdolsky R. The Making of Marx's "Capital". – London, 1977.

зовнішні контакти, оскільки економічна історія навіть для радянських істориків була «шпариною», через яку вони мали можливість контактувати із Заходом. Польська ж історіографія вже у 1930-х рр. мала широкі контакти із зовнішнім світом. Міхаеля Мозера А.Портнов запитав про стосунки Огієнка з галичанами та їх реакцією на його працю; чи змінив Огієнко свої погляди вже у Канаді, коли став митрополитом, коли контактував із православними галичанами, яких він критикував; чи мав Огієнко контакти з філологами, і чи не була його праця застарілою вже у 1920-х рр.

Професор *Леонід Зашкільняк* у дискусії звернув увагу на прагнення польської влади у 1920–1930-х рр. розмежувати політику та науку. У галузі науки польська влада спиралася на «українофілів», до яких належав Оскар Халецький, прихильник ягеллонської ідеї і федералізму. У міжвоєнний період українські історики не віднайшли принципово нових фактологічних даних, але написали багато історичних синтезів на основі джерельної бази, нагромадженої у попередній період. На міжнародну арену у міжвоєнний період українських істориків у Польщі запровадили польські колеги. Так, вони разом брали участь у Федерації історичних товариств Східної Європи. Також Л.Зашкільняк згадав про працю львівського історика М.Швагуляка, присвячену «Пацифікації»¹⁴, як про найкращу роботу на цю тему, яка показує, що дана політика задумувалась польською владою заздалегідь, а «саботажні акції» українських націоналістів були лише приводом.

Андрій Портнов висловив думку, що книга Адамського, згадана проф. Сисиним, показує певну еволюцію сучасної польської історіографії – у тому числі істориків, яких раніше критикували за «українофільство», – у напрямку, який подає II Річсполиту у все позитивнішому світлі, а події Другої світової війни відокремлюються від довоєнного періоду. Ця еволюція є симптомом певних політичних і геополітичних змін. Загалом, на думку А.Портнова, діалог українців зі Східної і Західної України у Польщі заслуговує на окрему конференцію чи дослідницький проект.

Ярослав Грицак висловив сумнів, що «Пацифікація» планувалася заздалегідь, оскільки, як показують нові дослідження, була для ОУН повною несподіванкою. Щодо Буяка Я.Грицак нагадав, що історик свідомо зробив вибір між політичною та економічною історією, бо Краківська школа віддавала перевагу економічній історії, хоча і Варшавська школа наприкінці XIX ст. також стала соціально-економічною школою.

Міхаель Мозер, відповідаючи на поставлені питання, припустив, що у рукописі Огієнка 1940 р. не було написано про соборну мову, до якої потяглися українці з Галичини, Закарпаття і Канади. Усі були переконані, що галичан треба «заламати», у тому числі й самі галичани. Праця І.Огієнка не є сучасною науковою працею, не є навіть науковою, а лише популярною. М.Мозер дає ствердну відповідь на питання, чи сприймали мовознавці Огієнка серйозно, наводячи приклад надання Огієнкові докторату *honoris causa* Бременським університетом за працю про крехівський «Апостол». Пізніше Огієнко, на думку проф. Мозера, перестав бути мовознавцем, а став пропагандистом. Мовознавці ж ним уже не цікавилися.

П'ятий блок доповідей – «Діалог понад границями» – розпочався доповіддю «Вшанування патріарха: Реакція на смерть Грушевського поза межами радянської України» к.і.н., провідного наукового співробітника Інституту історії України НАНУ *Оксани Юркової*. Доповідачка розповіла про рівні вшанування Грушевського з нагоди його смерті: газетні некрологи; заходи щодо вшанування його пам'яті; пам'ятні

¹⁴ *Швагуляк М.* «Пацифікація»: Польська репресивна акція в Галичині 1930 р. і українська суспільність. – Л., 1993.

академії із зачитуванням наукових та публіцистичних доповідей; відгуки в іншомовних газетах і журналах. Далі О.Юркова детально проаналізувала зміст повідомлень про смерть Михайла Грушевського. Повідомлення були розташовані на перших шпальтах західноукраїнських газет та вражали своєю емоційністю. Їх автори вживали означень вищого і найвищого ступенів, пишучи про Грушевського: «духовний батько українського зриву», «геніальний історик», «великий всеукраїнець». У повідомленнях підкреслювалися заслуги Грушевського як організатора наукового життя у Східній та Західній Україні. Щодо політичної діяльності, то перераховувались його посади і зазначалось, що політична діяльність Грушевського оцінюється по-різному. У повідомленнях можна було знайти відомості про умови життя Грушевського у Москві. Наприклад, Український науковий інститут у Берліні та українська громада у Німеччині організували святкову академію, присвячену вшануванню пам'яті Грушевського, яка складалась із таких частин: видатний історик; громадсько-політичний діяч; значення діяльності Грушевського для українського народу. У некрологах Грушевського поширювався міф про нього як про «президента Української держави», де «УНР» замінювалась на «Українську державу». Найпоміркованішим та найпрофесійнішим О.Юркова назвала некролог авторства Володимира Дорошенка. Також повідомлення про смерть Грушевського були в українських календарях, які фіксували як дату його народження, так і смерті. Українські видання загалом містили позитивні оцінки Грушевського як історика та нейтральні чи негативні як політика. Повідомлення про його смерть були також в іноземній пресі – польській, французькій, німецькій, шведській, прибалтійській. Під час доповіді О.Юркова представила учасникам конференції відеоматеріали некрологів Грушевського в українській пресі.

Доповіді блоку завершив виступ професора Гарвардського університету *Сергія Плохія* «Схід та Захід разом: Українські історики та початок Другої світової війни». Доповідь охопила період 1939–1941 рр. Його проф. Плохій назвав періодом «возз'єднання» української історіографії та показав, як приєднання Західної України до УРСР на початку Другої світової війни вплинуло на розвиток української історіографії в УРСР і кар'єр окремих істориків. Джерелом для вивчення «зустрічі історіографій Східної і Західної України» були переважно збірники матеріалів про діяльність НКВС на Західній Україні, про діяльність Інституту історії, щоденники вчених. На початку доповіді С.Плохій зазначив, що зв'язки українських істориків на Галичині та в УРСР були перервані наприкінці 1920-х рр. Зібрана НКВС інформація про реакцію населення, зокрема істориків, на прихід радянських військ до Західної України свідчить, що серед істориків не було негативної реакції на вступ радянських військ. Натомість така реакція була серед письменників, які казали, що сильний нападає на малого, що це четвертий поділ Польщі між Гітлером і Сталіним тощо. Найбільш «неблагонадійні» історики, О.Оглоблин та Н.Полонська-Василенко, мали абсолютно нейтральні оцінки чи не висловлювали жодних. Єдиним винятком були висловлювання Костя Гуслистоного, який називав Львів останнім оплотом українства, містом, де розмовляють українською, а з пересуванням кордонів пересунеться і нищення української культури, і «з ними буде те саме, що з нами». Позитивні оцінки нових етнічних українських кордонів пролунали з вуст Миколи Петровського та Порфирія Білика. Проте загалом серед істориків у Києві не було великих сподівань на зміну життя. Як приклад вражень київських істориків від зустрічі із західноукраїнськими колегами проф. Плохій навів спогади Полонської-Василенко про виступ 1940 р. Кирила Студинського, обраного депутатом до Верховної Ради СРСР, зі співробітниками Інституту історії. Н.Полонська-Василенко

писала про враження, яке справив на людей, котрі жили впроголодь та одягались у лахміття, контраст між добрим костюмом Студинського та його оповіддю про те, як із нього знущалися поляки, а він жив від прибутків зі свого будинку. Зі свідчень про зустріч О.Корнійчука і П.Панча видно, що галичан вразило, як були бідно одягнуті люди у президії та їх мертві обличчя. Серед прикладів кар'єрного і соціального авансу, які «возз'єднання» дало історикам Сходу і Заходу, С.Плохій назвав просування Михайла Марченка до посади ректора Львівського університету; Івана Крип'якевича до завідувача кафедри історії України Львівського університету та співробітника Інституту історії; підняття Агатангела Кримського із гнаних до зірок української радянської історіографії; Омелян Прицак став співробітником Львівського відділу Інституту історії та головою профспілки. Відбулася також лібералізація дослідницьких тем, було започатковано нові теми, які стали домінантними у 1950-х рр., як-от діяльність Івана Федорова, зв'язки Східної і Західної України, зв'язки України з Росією, молдавська політика Б.Хмельницького тощо. Проф. Плохій розповів про вживання західноукраїнських істориків у радянський ідеологічний дискурс, а також появу можливості активної наукової співпраці істориків обох частин України.

Дискутант проф. *Іван Мигуль*, колишній ректор УВУ, по закінченні доповідей п'ятого блоку наголосив на важливості вивчення «мініренесансу» 1939–1941 рр. та його впливу на ренесанс 1956–1973 рр., на створення «псевдонаціонального дискурсу» того часу, на умови виживання різних напрямків радянської історіографії в УРСР. *Ярослав Грицак* додав, що також варто звернути увагу на те, що сталося із західноукраїнськими істориками після 1941 р., навівши за приклад долю О.Прицака, заарештованого 1941 р. НКВС. Також *Я.Грицак* поцікавився, чи відомо щось про реакцію, наприклад, *Д.Донцова* на смерть Грушевського. *Владислав Верстюк* розповів про своє знайомство з істориками, які брали безпосередню участь у подіях 1939 р., як-от з *К.Гуслистим*, *М.Супрунечком*, *П.Троньком*, *С.Белюсовим*, наголосивши на недоцільності перебільшувати роль «радянського десанту» на Західній Україні, оскільки після 1937 р. практично не було кого «десантувати». Також *В.Верстюк* назвав міфом негайне звільнення радянською владою польських професорів із Львівського університету, бо інакше там не було кому працювати. *Франк Сисин* зауважив, що цікавою є відсутність різкої реакції на смерть Грушевського людей, які негативно до нього ставились, що пояснив радянськими нагінками на історика. Також він зацікавився згадуванням імені Петлюри у некрологах Грушевського, зазначивши, що 1918 р. галицькі народники створили в Едмонтоні Інститут імені *М.Грушевського*, але назвати інститут іменем Петлюри було неможливо, оскільки він «продав Галичину полякам». Також *Ф.Сисин* додав, що цікаво було б дослідити, скільки істориків перейшли через Сян до Німеччини у 1939–1941 рр., та які є спогади про зустрічі 1940–1941 рр. *Олег Павлишин* у відповідь назвав спогади *Олександра Дубровського*, *Костя Паньківського*, *Івана Німчука*, *Осипа Назарука*, спогади людей із середовища «Діла», які описували свої зустрічі з радянською інтелігенцією. *Андреас Канпелер* запитав, як інтерпретують зміну місця українських істориків на історіографічній карті Європи після 1939 р.? *Леонід Зашикільняк* згадав про надії галицьких істориків на прихід радянської влади, розповівши про проекти *І.Крип'якевича* щодо створення інституту української історії. *Оксана Юркова* відповіла, що про реакцію *Донцова* на смерть Грушевського невідомо. Натомість великі статті у німецькій, литовській, шведській, британській пресі на смерть Грушевського були організовані зусиллями української еміграції. *О.Юркова* уточнила, що у некролозі *Р.Купчинського* Грушевський не порівнювався з Петлюрою, а їх імена лише стояли поруч у переліку втрат України. *Сергій*

Плохій пояснив вживання радянського ідеологічного дискурсу західноукраїнськими істориками демонстрацією їх лояльності до влади. Далі С.Плохій додав до свого виступу розповідь про перипетії кар'єр О.Пріцака, О.Оглоблина, І.Крип'якевича, М.Марченка, М.Андрусяка, який став директором Інституту історії у Києві. Відповідаючи на зауваження проф. Мигула, проф. Плохій уточнив, що тяглість «історіографічного ренесансу» тривала лише до 1950–1960-х рр., а відповідаючи на питання проф. Каппелера, сказав, що зміни політичних кордонів позначилися на змінах історіографії, а Україна зникла з політичної карти Європи, якщо не включати до Європи СРСР.

Шостий блок конференції був організований як круглий стіл під назвою «Баланс української історіографії між війнами», в якому взяли участь Франк Сисин, Леонід Зашкільняк, Ярослав Грицак, Марк фон Гаген, Андрій Портнов та Андреас Каппелер¹⁵.

Професор Каппелер повідомив, що багато питань, які він поставив у вступній доповіді, отримали успішну відповідь, були широко обговорені питання політики. Проте поза увагою залишились історики іноземного походження та стосунки й зв'язки українських і неукраїнських істориків України, вплив походження істориків-емігрантів на напрямки їх досліджень, стосунки українських істориків-емігрантів із російськими істориками-емігрантами, які мали б існувати, бо існували ще в Російській імперії. Також не була охоплена увагою історіографія Буковини, мало уваги було приділено жінкам-історикам на еміграції, за винятком Н.Полонської-Василенко. А отже, залишається ще багато проблем для подальших досліджень.

Я.Грицак висловив враження, що українську історіографію не вдалося нанести на карту Європи, – на конференції було мало сказано про саму історіографію і методологію історичних досліджень, але багато про інтелектуальну історію та історію інституцій. Дискусії, на думку Ярослава Грицака, показали, що українська історіографія була слабо інтегрована у європейський простір та у науковий простір країн, де перебували історики-емігранти, а дискусія, яку провадили тоді українські історики про народ і державу, була незрозумілою для іноземних істориків. *Я.Грицак* припустив, що українська історіографія не була нанесена на карту або через те, що її не було, або через те, що учасники конференції чогось не побачили. Українська ж історіографія існувала як національна, насамперед призначена для внутрішнього вжитку, тому її можна внести на карту Європи як ще одну національну історіографію. У ній не відбулося парадигмальних змін, були лише зміни самої парадигми. Українські історики писали в основному політичну історію в національній парадигмі, тоді як у Франції вже був бунт школи «Анналів». На цьому тлі найбільше вписався в західну історіографію Р.Роздольський, практично невідомий в Україні. Причиною такої ситуації були: поразка національно-визвольних змагань, відсутність держави, тісна прив'язка української історіографії та суспільства до історизму з його ідеєю тяглості та зв'язку між минулим і теперішнім, тоді як сучасна європейська історіографія наголошує на перервах у тяглості. Також бракувало аналізу праць Празької соціологічної школи. За часів Грушевського українська історіографія була більш інтегрована до європейської. Як колись філософія була служницею теології, так тепер історія була служницею політики, і розриву з політикою у міжвоєнний період не відбулось. Політичний контекст утворював сильне гравітаційне поле, з якого історія не змогла вилетіти. У межах європейської карти це був не поступ, а регрес. Українська історіографія залишилась осторонь революцій в європейських історіографіях.

А.Портнов висловив згоду з правдивістю образу, змальованого *Я. Грицаком*, проте

¹⁵ В огляді дискусій круглого столу, як і дискусій по завершенні доповідей окремих блоків, ми оминаємо питання і зауваження, висловлені недоповідачами.

зауважив, що емансипація історії від політики не відбулась не лише в українській, а також в інших європейських історіографіях. Він закликав позбутись ілюзій, що українська історіографія могла бути у такому ж стані, що й інші європейські історіографії. При аналізі треба дивитись на приналежність істориків до тих чи інших інституцій та на їх особисту ситуацію. Прикладом тут може бути особиста доля І.Огієнка, коли він після звільнення зі студіуму із науковця став пропагандистом. Д.Дорошенко взявся до написання історіографічної монографії через його інституційні можливості у Варшаві. Зрозуміти міжвоєнну ситуацію українських істориків допоможе соціологічне знання, проте доробок французької традиції вивчення академічних інституцій в Україні практично не відомий і не використовується. А.Портнов підкреслив оминання сюжету про дискусію Д.Дорошенка з євразійцями у Празі, багато з яких мали українське етнічне походження. Наприкінці виступу Андрій Портнов підкреслив, що міжвоєнні українські історики насамперед творили історію для «домашнього вжитку».

Л.Зашкільняк нагадав, що одне з основних призначень історичних знань – написання біографії людських спільнот та окремих людей. Він навів класифікацію українських істориків, зроблену Омеляном Терлецьким у неопублікованій статті 1937 р.: польсько-українські (хотіли відмежувати українців від поляків), російсько-українські (хотіли відмежувати українців від росіян), Грушевський та його послідовники (творили біографію українського народу) та сучасна історіографія – державники (творили українську державну націю). Проф. Зашкільняк констатував певне запізнення української історіографії, пов'язане з поразкою національно-визвольних змагань, і надолуження у другій половині 1930-х рр. Проте представники державницького напрямку, як-от І.Крип'якевич чи С.Томашівський, не зосереджувалися на державності, яка була для них лише схемою, але подавали складніший порядок – етнічні, соціальні, культурні відносини, у Крип'якевича з'явився дискурс культурної, етнічної, національної свідомості, який був прообразом цивілізаційного підходу до історії і нічим не поступався європейській історіографії, хіба що був мало знаний. Таким чином, Л.Зашкільняк назвав свою оцінку ситуацію швидше оптимістичною, ніж песимістичною.

Ф.Сисин застеріг перед небезпекою казати, що українська історіографія була застарілою, бо не займалася соціальною історією, яка зараз уже застаріла. Він навів приклад: англійська історіографія, відірвана від французької, вважалася дуже відсталою; раніше найвідсталішою була американська історіографія; тепер традиційна німецька історіографія вважається у США прикладом нового. Ф.Сисин зауважив, що українська еміграційна історіографія 1950–1960-х рр. – окрім США і Канади – була менш інтегрована до західної історіографії і мала менший вплив, ніж українська історіографія міжвоєнного часу. Конгреси істориків, які відбувались у міжвоєнний період, зараз є застарілим явищем. Твори ж українських істориків міжвоєнної доби за професійним рівнем нічим не відрізнялися від тодішньої, наприклад, німецької історіографії, лише більшою увагою до політичних сюжетів. Їх синтетичні праці були дуже важливі принаймні для внутрішнього розвитку української науки. Проте проф. Сисин визнав певний занепад розвитку української історіографії у Галичині, порівняно з австрійськими часами, насамперед з огляду на матеріальну ситуацію. Він згадав, що у міжвоєнний період не було видано жодних джерел, а історіографія була політизована, втім, як і у решті Європи, де історики були водночас фігурами, пов'язаними з державою чи політикою.

О.Юркова зазначила, що історіографія включає не лише методологію, але й істориків, інституції та ідеї. Говорячи про методологію, не слід забувати про фактаж, який, виявляється, ми мало знаємо. Зараз в Інституті історії України триває великий проект

«Історія України у XX ст.», який виявляє величезну кількість нового, досі невідомого фактичного матеріалу. Наприклад, журнали під редакцією Грушевського містили численні рецензії на українські та іншомовні видання за кордоном на різні історичні теми, сам Грушевський замовляв багато видань з-за кордону. Це явище вже було відсутнє у 1930-ті рр.

О.Павлишин, відповідаючи на зауваження проф. Капелера, нагадав, що до Другої світової війни на Буковині був один історик – Мирон Кордуба, якого румунська влада змусила переїхати. Емігрували з Буковини і мовознавці. Єдині історики, які там були, це військові історики з військової еміграції.

Л.Зашкільняк у своїй репліці повернувся до питання історичної методології, нагадавши, що І. Крип'якевич перший порушив питання про методологію, яку розумів як роботу з джерелами під призмою певних ідей. У його випадку це була ідея правно-юридичної західної школи, яка в основу розвитку суспільства ставила механізми розвитку державного життя. Грушевський же на межі XIX і XX ст. залишався майже самотній, а його Львівська і Київська школи сформувалися пізніше. Необхідність даної конференції проф. Зашкільняк побачив у потребі біографії історичного середовища міжвоєнної доби.

Я.Грицак не погодився із визначенням рецензій на іншомовні книги як показника європейської інтеграції історіографії. Важливішим він назвав те, чи існували для західного світу писання українських істориків, зокрема, чи впливали праці українських істориків на ревізії великих історіографічних схем. На думку Ярослава Грицака, «українське радіо» не було почуте. Також він поставив питання, чи вживають українські історики свої знання для ревізії великих схем, як-от це зробили польські історики Ф.Буяк чи О.Халецький. Я.Грицак ствердив, що немає прикладів, коли б українські історики це робили через українське середовище, доки політична та національні парадигми тяжіли над українською національною історіографією. І якщо до Першої світової війни українські історики були інтегровані до західної історіографії, то пізніше західна історіографія пішла одним шляхом, а українська іншим.

В.Верстюк висловив думку, що в українській історіографії до Першої світової війни, окрім М.Грушевського, практично не було істориків, а у 1914–1921 рр. картина кількісно і якісно була іншою, а якість знань не треба плутати з інтересом до України у світі. Адже якщо Україна була частиною імперії, то так її і треба сприймати. 1917–1921 рр. Україна про себе заявила й інтелектуально забезпечила цю розмову. Аналогічні з українською відбулися революції у Мексиці, Туреччині, і цей досвід осмислювався на парадигмальному рівні.

А.Капелер схвально поставився до ідеї В.Верстюка порівняти дореволюційну ситуацію в українській історіографії з міжвоєнною та зазначив, що революція дала переваги для розвитку української історіографії, а рівень інтеграції залежить від перспективи і його складно визначити. Історію української еміграційної історіографії можна порівняти із ситуаціями інших еміграційних історіографій.

А.Портнов висловив думку, що проблема знання істориками мов ні тоді, ні зараз не була суто українською проблемою. Це ширша проблема, це проблема як чинити вплив. Бо мало написати англійською мовою, щоби тебе почали одразу читати, бо тут діє безліч чинників: геополітичний, політичний, яку інституцію закінчував той чи інший історик, яку інституцію представляє. А.Портнов поставив питання, як люди з периферії Європи можуть чинити вплив на великі наративи. Також слід враховувати певну «сліпоту» західної історіографії до національного питання, існування певних «модних» тем, які привертають увагу, та інших, які випадають із поля зацікавлення.

Л.Зашкільняк додав, що слід враховувати, що коли українська історіографія вийшла на міжнародну арену, там уже не одне століття діяли стереотипи, що української історіографії нема, а також дію російських чинників.

Ф.Сисин зауважив, що після Другої світової війни зріс інтерес у світі до національного питання внаслідок подій війни, анексії Прибалтики, але у 1960-х рр. цей інтерес згас. Єдиною протидією цій тенденції був дисидентський рух у СРСР. Проте у міжвоєнний період українська еміграційна історіографія непогано використала можливості розвитку в Чехословаччині, у Берліні і Варшаві.

Я.Грицак звернув увагу на вплив представників периферійних історіографій на формування та ревізію великих історіографічних схем. Так, він зазначив, що дослідники постколоніалізму походять з периферії та найцікавіші інтерпретації у цій галузі також походять із периферії. Якою б не була українська історіографія, відсталою чи іншою, це не є недоліком, бо дозволяє ревізувати великі історіографічні схеми. Першим на цю можливість звернув увагу Тоні Джад у некролозі Кулаковського, зазначаючи, що євреї, поляки, угорці з Центрально-Східної Європи сформували нові уявлення про історію Європи, до якої має бути включена й історія Центрально-Східної Європи, яка цікавіша, ніж традиційна європейська історія. Наприкінці *Я.Грицак* зазначив, що головною умовою інтегрування національної історіографії до західної є утворення національної держави.

С.Плохій, підсумовуючи дискусії круглого столу, ствердив, що учасникам конференції вдалося знайти українську ідентичність на історіографічній карті Європи, найкраще її видно на карті національних історіографій, де вона знайшла своє місце. Історіографічна карта не збігається з межами державних і політичних кордонів, розмита в деяких частинах, в інших має прогалини. По поразці національно-визвольних змагань з'явилися еміграційні центри, які частково були політичними, частково науковими, історіографічними. Ці інституції та окремі історики стали новим явищем із точки зору формальної інтегрованості до світу поза традиційними межами перебування. Зацікавлення Україною з'явилося 1939 р. унаслідок політичних причин. Проф. Плохій зазначив, що у міжвоєнний період значно виріс професіоналізм українських істориків та звернув увагу на зауваження проф. Каппелера про категорії істориків, які не були охоплені увагою. Тому *С.Плохій* висловив сподівання на серйозні дослідницькі завдання представленої на конференції теми, а також на те, що конференція допомогла знайти місце української ідентичності на карті Європи.

Ф.Сисин на завершення дискусій подякував проф. Каппелеру, який представив дуже широкий діапазон проблем, навіть більший від очікуваного, та повідомив про плановане видання матеріалів конференції трьома мовами.

По завершенні конференції пані *Іванна Ребет*, завідувач бібліотеки УВУ та організатор книжкової виставки «Україна між двома світовими війнами. Міжвоєнні видання», запросила учасників конференції відвідати виставку раритетних наукових та публіцистичних видань міжвоєнної доби, які зберігаються в бібліотеці УВУ.

При закритті конференції підсумкову промову виголосила ректор УВУ проф. *Я.Мельник*. Також організатори заходу повідомили про підготовку наступної міжнародної конференції, присвяченої проблемам сучасної української історіографії.